

Recenzijos

DVIGUBO ŽVILGSNIO KNYGA, ARBA APIE KALBĖJIMĄ KŪNU

Giedrės Šmitienės studija *Kalbėti kūnu. Fenomenologinė Alfonso Nykos-Niliūno studija*¹ yra dvigubo žvilgsnio knyga, kaip šitai suformuluoja ir pati autorė pirmajame knygos viršelyje. Dvigubas žvilgsnis koduojamas pačios knygos pavadinimo ir veikiausiai mąstyti apie šią studiją prasminga pradėti nuo to, kur dvi mąstymo kryptys susitinka. Aptariamas žvilgsnis telkiasi į fenomeninio kūno problemiką ir Alfonso Nykos-Niliūno tekstus. Kur susitinka fenomenologiškai suvokto kūno klausimas ir literatūra, matyti iš gerai apibrėžtos vienos pagrindinių studijos premisų, argumentuojančių tokio tyrimo galimumą: „Kūnas reiškiasi tekstu: jame išsilaiko ir juo save tęsia“ (p. 9). Kūno raiškumo, jo pertekėjimo į kalbą suvokimas ir veda tyrėją prie literatūros. Žvilgsnio judėjimą atskleidžia studijos įvadas, kuriame iškeliami pagrindiniai tyrimo klausimai ir nubrėžiama tolesnė jo perspektyva.

Aptardami, kaip Šmitienė formuoja teorinį konceptą (šiam kontekste labiau tiktų sakyti „būdą skaityti“), galime išskirti tris įvado pakopas, atidengiančias save suvo-

kiančio mąstymo sluoksnius: interpretatoriaus pozicijos apibrėžimas, fenomeninio kūno samprata ir fenomenologinė kalbos samprata, kuri tampa jungiamąja kūno fenomenologijos ir Nykos-Niliūno tekstų tyrimo grandimi.

Metodinė prieiga pradedama formuoti nuo specifinės tyrėjo pozicijos aprašo. Literatūros mokslo studijose daugiau ar mažiau esame įpratę sutikti „objektyvų“ kalbėtoją, kurio argumentacija ir pozicija implikuojama tam tikrose metodo apibrėžtyse, tačiau Šmitienės studijoje pateikiama kiek kitokia skaitančiojo pozicija – jis nepašalinamas iš tyrimo, bet dalyvauja jame savo patirtimi (tai – suvokimo argumentas), „atsineša savo kūną“. Pozicija eksponuojama pateikiant fenomenologinio aprašymo specifiką. Esminiai jo bruožai – pasitikėjimas kiekviena konkrečia patiriančia sąmone ir mąstymas pirmuoju asmeniu. Fenomenologinio aprašymo skaitymo specifika – aprašymo *aš* pakeitimas asmeniniu *aš*. „Fenomenologija ir Alfonso Nykos-Niliūno poezija šioje knygoje yra ne savaime, ne atsajai, bet kartu su rašančiojo – mano patirties suvokimu“ (p. 14), – aiškina Šmitienė, nuo kaltinimo subjektyvumu apsigindama teiginiu, kad kiekviena specifinė patirtis turi bendrumo

¹ Giedrė Šmitienė, *Kalbėti kūnu. Fenomenologinė Alfonso Nykos-Niliūno kūrybos studija*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2007. (Toliau cituojant šį leidinį bus nurodomas puslapis.)

matmenį. Įdomu ir gal kiek keista, kad studija, neatsižvelgiant į čia suminėtas interpretatorės laikysenas, iš esmės parašyta daugiskaitos pirmuoju asmeniu, vadinasi, bent jau formaliai išlaikomas objektyvūs, neperspektyvinis „mes“. Tiesiogine forma autorė pasirodo tik retkarčiais, tarsi išsprūsdama iš „mes“. Šiuo požiūriu išimtis yra paskutinis knygos skyrius, skirtas ritmo ir kūno santykiui aptarti. Jame visiškai išsiskleidžia įvade aprašyta skaitančiosios pozicija, už žinančiojo „mes“ nebesislaps-to tam tikru būdu suvokiantis „aš“, kuris, pagal knygoje implikuotas fenomenologines pozicijas, kaip tik ir pasirodo kaip *ko nors sąmonė*.

Kūnas studijos įvade apsibrėžiamas pagal fenomenologinę filosofiją – kaip *savas, gyvenamas kūnas*. Jis priešinamas objektiškam kūno supratimui, iš to kyla savos sampratos nusakymas per skirtį nuo dekartiškojo kūno ir dvasios dualizmo. Šį dualizmą įveikia išikūnijimo samprata, kuri reiškia, kad sąmonė visada yra ikūnyta, ir dar toliau – kūnas yra sąmoningas (p. 25). Grįsdama tokią kūno sampratą autorė labai nuosekliai išdėsto fenomenologinės filosofijos aprašomus kūno bruožus ir veikimo būdus. Savą teiginių tinklą Šmitienė formuluoja daugiausia remdamasi Edmundo Husserlio ir Maurice'o Merleau-Ponty pozicijomis.

Dabar reikėtų kiek atitraukti žvilgsnį ir pamėginti nustatyti autorės vietą fenomenologinės filosofijos kontekste bei suvokti, kokią funkciją jos mąstyme pastaroji atlieka. Kaip žinoma, ši filosofija labai dinamiška bei šakota ir patyrusi intensyvią vidinę raidą. Imant atskaitos tašku Husserlį, matyti, kaip vienaip ar kitaip su juo dis-

kutuojantys mokiniai kūrė savas fenomenologijos koncepcijas. Šmitienė atskirai neapsibrėžia savo vietos fenomenologinės filosofijos tradicijoje. Galėtume sakyti, kad teorinė žiūra nuosekliai sutelkta, redukuota, paliekanti tik tai, kas kryptingai siejasi su pačiu tyrimu. Autorė nesupriešina autoritetų, pasirenka tas jų mintis, kurios nuosekliai tęsia ir pildo viena kitą, o prieštaringumą, mūsų nuomone, atmeta kaip su tyrimu tiesiogiai nesusijusį balastą. Jos pozicija ne poleminė, o kryptinga, intensyviai formuojanti savo suvokimo modelį ir už ribos paliekanti tai, kas neaktualu. Iš esmės tai galima laikyti ir tam tikra redukcija. Fenomenologija pasirodo šiame tyrime kaip asmens nuostata suvokti pasaulį ir jo kūrinius, gal todėl ji ir iškyla studijoje kaip vientisa, darni tradicija (sakykime, Husserlis, Merleau-Ponty ir Jeanas-Paulis Sartre'as studijoje pasirodo kaip vienas kitą papildantys, o ne priešaringi filosofai). Jei reikėtų trumpai įvardyti tyrėjos vietą fenomenologijos lauke, sakytume, kad ji išauga iš egzistencinės fenomenologijos tradicijos. Pamėginkime pasinaudoti Algio Mickūno ir Davido Stewarto sutelkta informacija: „Egzistencinė fenomenologija laikė kūną tokiu pat svarbiu suprantant žmogaus tikrovę, kaip bet koki kitą egzistencijos matmenį. Tačiau kūnas suprastinas *per intencionalumą, kaip sąmonė*. Be to, kūnas suteikia sąmonės patyrimui *situacinį kontekstą* ir yra šaltinis perspektyvų, kurias mes turime būdami pasaulyje [kursyvas – J. Ž. R.]“² Citatoje sutelkta tai, kas, manytina, yra pagrindiniai Šmitienės

² Algis Mickūnas, David Stewart, *Fenomenologinė filosofija*, vertė Arūnas Sverdiolas, Vilnius: Baltos lankos, 1994, 83.

pateikiamos kūno sampratos atspirties taškai. Vienas svarbiausių momentų – kūno situatyvumas, kreipiantis mąstymą į konkrečią sąmonę, jos buvimo pasaulyje būdą, autorės studijos – tai Nykos-Niliūno tekstuose pasirodanti sąmonė.

Problemiškiausias ir įdomiausias studijos aspektas: fenomenologinės filosofijos ir literatūros tyrimo derinimas, išauginantis literatūros fenomenologiją, o kartais ir antropologiją. Fenomenologija aprašo kūną gyvenamajame pasaulyje, o studija sutelkiama į kūną, kuris reiškiasi kalba. Anot autorės, žvilgsnis į literatūrą perkeliamas dėl kelių priežasčių: dėl kalboje besireiškiančio asmens įsikūnijimo bei kūno aptikimo kaip veikiančio patį literatūriškumą ir dėl ypatingo rašytojo gebėjimo aprašinėti patirtį. Pradedant nuo paskutinio argumento galima pasakyti, kad dažnu atveju literatūros tekstą autorė traktuoja kaip fenomenologinį aprašymą, labai dažnai aptinkamą kaip tiesiogiai koreliuojantį su teorija, pavyzdžiui, „Tokį eilėrašį galėtume laikyti elegantiška Husserlio retencijos aprašymo versija“ (p. 145). Su tokia nuostata dera jos pateikiama literatūros kaip patirties apibrėžtis: „[...] ji kyla iš kalbančiojo patirties ir kreipiasi į skaitančiojo patirtį veikdama betarpišku pirmojo asmens būdu“ (p. 16) arba „Meno kūriniai yra [...] tiesiog išraiškus jutimas“ (p. 31). Šių patirčių dialogo galimumą užtikrina trečias dėmuo – gyvenamasis pasaulis. Apibendrintume taip: į literatūros skaitymą žvelgiama ne kaip į „akį į akį“ vykstantį procesą, bet kaip į bendro dalyko mąstymo, suvokimo vedamą skaitymo vyksmą. Tačiau neatrodytų, kad toks literatūros ir jos suvokimo apibrėžimas

yra visai neprobleminis. Kartais norisi jį pavadinti fenomenologiniu optimizmu, kuris yra ir Šmitienės studijos stiprybė, bet kartais ir silpnybė. Daugiausia klausimų kėlė veikiausiai tai, kad autorė neapsibrėžia poetinės sąmonės, nors keletą kartų tokią sąvoką ir vartoja. Taip pat – literatūros specifikos. Studijoje teigiama, kad kūnas perteka į kalbą, kad kalba yra pasauliška – *ergo*, žodžiai nenori užsibūti žodžiais, ir vėl tampa pasauliu. Bet knieti vien tik iškelti klausimus: ar šis pertekėjimas yra neprobleminis? Kaip tokioje koncepcijoje funkcionuoja poetinė sąmonė, t. y. tam tikra kūrybinė valia, pasitelkianti vaizduotę, transformaciją, išmonę, tam tikra prasme galinti įveikti pasaulio totalumą. Atrodytų, kad jeigu studijoje būtų šiek tiek daugiau skirta vietos literatūros kaip tokios apibrėžčiai, ypač vaizduotės, fantazijos, intelektinės galios klausimams, – tyrimas taptų dar nuoseklesnis ir kartais išvengtų literatūros determinizmo pavojaus.

Šmitienės tyrimo specifika apibūdintume kaip sutelktą į *genezę, rekonstrukciją*. Autorę domina ne tai, ką metafora reiškia, ji nesiima aiškinti simbolinių prasmų, bet metaforos radimasis, t. y. kaip jutiminė patirtis kildina kalbą. Iš esmės Šmitienė tiria, kokia juslinė patirtis glūdi už metaforų, simbolių, vaizdinių, jos darbas – patirties sluoksnių atodangos. Savotiška patirties archeologija, o atidengus sluoksnius daromos išvados apie kūno veikimą, jo sąryšį su kalba, dalyvavimą rašant poeziją ir bendresnės išvados apskritai apie juslių struktūras, jų formavimąsi. Tekstas tam tikra prasme gražinamas į gyvenamąjį pasaulį, iš kurio išauga. Į šį procesą įtraukiami trys tekstai: daiktiškasis (taip autorė vadina

savo pačios tirtą Nykos-Niliūno prigimtą erdvę), dienoraščių (jie veikia kaip fiksuojantys percepcijos procesą išplėščiau nei poezija, kuriai būdingas elipsiškumas) ir poetinis. Daiktiškasis ir dienoraštinis tekstai pasitelkiami siekiant rekonstruoti patirtį, priartėti prie to, ką turi autorius (reikia paminėti, kad Šmitienė gaivina autoriaus figūrą), patirties tapatumo, pasak autorės, užtikrinančio adekvatesnį suvokimą: „Literatūros teksto suvokimo galimybės priklauso ir nuo to, ar jutimiškai žinome, apie ką mums kalbama. Skaitančiojo patirties ir teksto bendradarbiavimas atskleidžia literatūros ir gyvenimo apytaką, kada ne tik gyvenimas motyvuoja literatūrą, bet ir literatūra gyvenimą“ (p. 80). Visai nesinori ginčytis su autorės pozicija, tik šiek tiek paabejoti kai kuriais jos daromais žingsniais, ar dar tiksliau, pasigesti nedaromų. Sakykime, prigimtos poeto erdvės tyrimas atrodo labai įdomus ir patrauklus, autorė teigia: „Daugybė dalykų Nykos-Niliūno poezijoje funkcionuoja neaiškinami, nepaprašomi. Utenos planas yra vienas iš tokių: jis nėra vaizduojamas, tik suteikiami orientyrai žinančiam. Nepažįstant poezijos veiksmo erdvės, eilėraščiai suvokime lieka lyg pakibę, lyg „beerdviai“ (p. 87). Bet vėlgi norėtusi pateikti atvirą klausimą – ar erdvės pažinimas nekelia pavojaus suvokimui? Turima omenyje tai, kad esminis šios erdvės bruožas yra tas, kad ji praėjusi ir esti tik tekstuose. Šmitienė randa erdvę, kurioje, sakykime, palaidoti Nykos-Niliūno artimieji ir bent recenzentės sąmonė čia fiksuoja pavojų užpildyti, įkūnyti tai, ko poetinė sąmonė neimplikuoja (nėra patyrusi) ir pernelyg stipriai apibrėžti ją prigimta erdve.

Pateiksime vieną „užpildymo“ pavyzdį. Iš tarptekstinio skaitymo autorė mėgina identifikuoti, atkurti poezijos geografiją (tiriama, kaip erdvė formuoja kūną, o kūnas – erdvę). Analizuojamos eilutės: „Slėnio karčioj vienuoj / Mirė po gluosniu žuvis.“ Mirtis po gluosniu traktuojama kaip kurianti žuvies netikrumo išpūdi, iš kitų eilėraščių išgvildenama erdvės topika: „Jis [netikrumo išpūdis] silpsta turint vientisą per junglius pasikartojimus susidariusios erdvės pojūtį. Iš jau pristatytų kontekstų žinome, kad poezijos erdvėje po gluosniu teka vanduo. Tokiu atveju žuvis pasirodo kaip esanti ir mirštanti savo gyvenamajame pasaulyje“ (p. 68). Mūsų komentaras būtų labai trumpas: ar šis sugražinimas į gyvenamąjį pasaulį negraso kūrybinei sąmonei bei eilėraščio prasminei visumai, tai yra neužpildo tarpo, kurį daro kūrybinė valia, *vaizduotė*, suteikdama tam tikrą prasmę?

Štai tokie, mūsų požiūriu, studijoje pasirinkto kelio pavojai. Pranašumų – nepalyginti daugiau. Labai svarbu, kad kūnas tiriama ir teminiu lygmeniu, ir kaip giluminis žmogaus kalbinį veikimą organizuojantis formos matmuo. Šitai ypač išryškėja tiriant stilių ir ritmą: „Kūno būdas lemia jį atitinkančias išraiškas. Įsikūnijimas išskyla kaip stiliaus formatas“ (p. 158). Autorė aprašo, kaip patirtis tampa poetiniu braižu ir jos atliekamos eilėraščių analizės atrodau naujos ir įtikimos (kaip pažymi ir pati autorė, čia atsiveria kelias poetikos antropologijai).

Ypač intensyvi ir įdomi dalis, kurioje tarptekstiniai ryšiai aiškinami juslių matricoje įsirašiusia meno patirtimi: „Mūsų tikslas, kalbant apie tarptekstualumą kūno

transformų kontekste, – atskleisti jutimine kūniška patirtimi pagrįstus tekstų sambalsius. Mus domins atvejai, kai tekstas suvokime pasirodo kaip kalbančiojo sąmonės veiksnys, kaip patirtas ir įaugęs į juslines struktūras“ (p. 214). Skyriuje „Mistinis kūnas“, arba menas, įaugantis į kūną“ atliekama, mūsų požiūriu, viena stipriausių eilėraščio analizių, kurioje parodoma, kaip per konkrečios moters vaizdinį persišviečia ar yra jame implikuoti kiti vaizdiniai, ateinantys iš tapybos, meno pasaulio.

Deja, recenzijos žanras neleidžia apžvelgti visų knygos aspektų, o apie Giedrės Šmitienės studiją galima kalbėti daug, mat

ji yra labai įvairi ir daugiasluoksnė. Apibendrintai galima pasakyti, kad autorė tiria patirties veikimą pasirinkdama vis kitą literatūros teksto lygmenį, aptaria jį įvairiais rakursais: pradedant suformuluojama metaforos samprata ir atskirų metaforų tyrimu, baigiant savita ritmo koncepcija. Tai knyga, kuri, jeigu keliame literatūrologijai ir tokį reikalavimą, yra *gražiai* parašyta, o jos skaitytoją visą laiką veda gyva tyrimo intriga. Tai dvejopas indėlis į lietuvių literatūros tyrimus: formuojama nauja metodinė perspektyva ir visiškai savitai perskaitomi taip sunkiai interpretacijoms pasiduodantys A. Nykos-Niliūno tekstai.

Jurgita Žana Raškevičiūtė